

Türk Diline Dair -I-

Üstâd-ı muhterem Necîb Âsım Bey Efendiye[1]:

Mısır'da harb-ı umumî mesâ'ibi yüzünden senelerce İstanbul âlem-i edebine mehur yaşamaya mecbur kalmış iken bu kere tesadüfen elime geçen "İkdam"ın 18 Nisan tarihli nüshasında "Yine Türk Diline Türk Harsına Dair" ünvanlı makalenizi okudum. Dilimizin esasları hakkında öteden beri ciddi mütâla'alarınız, hakîkî müdâfa'alarınız büyük bir himmet, geniş bir ittlâ' neticesi olmakla kemâl-i hararetle tedkîk ettim. Hakîkatte lisanlar; ihtirâ', sanat, ticaret, istîlâ, hakimiyet, diyanet gibi bir çok âmillerin muhtelif te'sirâtı altında birbirine karışmıştır. Bu hâl yalnız Türkçe'ye münhasır olmayıp her dilde böyledir. Binâenaleyh "Arabî Fârisî'den gayrı" deyişinizdeki maksudınızı anlayamadım. Eğer onları bu kâ'ideden istisnâ ediyorsanız bu da bir müsâmahadır; çünkü Türklerin onlardan isti'âreye muhtâç olduğu kelimeler, onların gerek Türk dilinden gerekse biri diğerinden aldıkları lafızlardan azdır, çok değildir. Bunu on beş seneden beri te'lîfiyle meşgûl olduğum *Muhît-i Edeb* isimindeki kâmusumdaki tetkîkâtıma istinâden söylüyorum. Halkın bugüne kadar Arapça, Acemce zann ettikleri binlerce kelime vardır ki Türkçe oldukları bizce şüphe edilemeyecek edille ile sâbit olmuştur. Nitekim bilmünâsebe aşağıda izah edeceğim bazı muhâkemelerim bu hakîkatı kısmen ifsâh eyler sanırım.

Rumca'dan, İtalyanca'dan; lodos, poyraz, temel, duman, liman, limon, fasulye, kiraz... ilh[2] gibi birçok sözler almışız, buyuruyorsunuz. Hâlbuki bu lafızların çoğu Türkçe'dir. Ez-cümle poyraz; gerçi Yunanca'da "*Bopáis*" olup "*rüzgâr ilâhı*" demektir. Ancak onların böyle birçok hurafe ilahları vardır ki asılları Türkçedir; onlar Türkçe'de birer hakîkattir. Bir çoğu bizde hakîkî vekâyî'-i târihiyyeden alınmadır. Onların "*volkan - volken*" [volkan - volken] -Vulcanus- bizim "*Tubal-Kaan*"dan [Tubal - Tubal-Cain], "*Heyftes*" [Hephaistos - Hephaistos, Yunan ateş demir tanrısı], "*Vesta*"sı [Vesta - Hestia] bizim "*Yafes*"ten [Yafes], "*usta*"dan [usta] alınmadır (İsbât-ı müdde'â için bunu "Türklerde Medeniyet Demir ve Tubal Han" ünvanıyla ayrıca bir makale suretinde gönderiyorum). Onların "*Atlas*"ı [Atlas] bizde "*Atıl*" [Atıl] -Volga nehrine ismi verilen zattır (Bu da ayrıca bir makale ile neşr edilecektir). Onların "*Kironos*" [Kironos - Khronos] (zaman ilâhı) bizde "*vakit*" demek olan "*kurûn*" [kurûn] lafzından isti'âre edilmiştir (Bilâhare bu "kurûn" Arabî'de cem' sîgasına tesadüf etmekle kâ'ideleri ve cihetiyle ona "karn" [karn] şeklinden bir müfret yapmışlardır. Arabî'de bu gibi tasarruflar çoktur. Meşhur "âbâd"dan [âbâd] "me âbâd"ın [me âbâd]

isminden alınma olan “*ebed*” [عبد] müfredi de böyledir. Gerek bu gerekse yine Türklerin ihtirâ’ı olup Arabî’ye “*sâ’a*” [ساعة] şeklinde geçen “*çâğa: saat*” [چاگا : ساعه] ism-i Türkî’si de bir makale-i mahsûsa ile neşre müstehaktır). Onların “*Jupiter*”i [جupiter] bizde “*Müj-tenri: nûr tanrısı*” [موج-تنري: نور تانري] olup bilâhare “*müşteri*” [مشتري] sûretinde Arabî’ye de geçmiştir (Bunun “*Ahura-Mazda*” [اهورا-مژده] ile olan iltibâsı ayrı mesele).

Hâsılı onların hemen bütün hurafeleri bizden alınma, tahrîf edilmedir. Bu o kadar çoktur ki ayrıca bir eser teşkîl eder. Bunlar kâmûsumda sırası geldikçe muhâkemelerimle izah edilmiştir. Binâenaleyh onların “*Voreas*”ı [فورياس] “*Bore: Borée*” [بور] gibi bizim “*Bora*”dan [بور] başka bir şey değildir. “*Bor*” [بور] toz, toprakları havaya katan rüzgar, “*Boram, Boran*” [بورام - بوران] havayı burup çeviren, havada dönüp dolaşarak çevrimler yapan yeldir. “*Borağan*” [بوراجان] ise onun kar ve yağmurla karışık olanıdır. Hâsılı atları delirten şiddetli bir nev’ine “*Kara boran*” [كارا بوران] denildiği gibi kar boralarına “*Borukaran*” [بوركاران] söylenilir. Hatta Liyon Kahon [Léon Cahun, 1841-1900] “*Donğuzlarla Moğollar daima kar boraları ‘Borukaranlar’ altında kaldığından bu Türkî gibi ‘zulmet’ manasına isti’âre etmişlerdir*”, diyor. Bütün bu lafızlar “*poyraz*”ın [پوراز] Türkçe’den alınma olduğunu ispata kâfidir sanırım. Çünkü hepsi de hemen aynı bir cezrin mahsûlleridir, denilebilir.

“*Temel*”e [تمل] gelelim, o da Türkçe’dir. Gerçi Yunanca’da “*Temeleion*” [τεμελειον] lafzı varsa da bizden alınmadır. Türkçe’de “*tim-tüm*” [تيم-توم] tümsekli kubbeli bina manasınadır[3]. Bilâhare umum binalara, bezistanlara, kervansaraylara da ta’ammüm etmiştir. İşte “*temel*”in aslı “*tîm-el*”dir [تيم-علي]; binaların eli, desteği, pâyindesi, demektir.

“*Duman - diman*” [دومان - ديمان] da Türkçe’dir. Aslı “*dümman*”dır [دوممان]. Dünbâle ile hem esastır. Bugüne kadar Fârisî zannedilen “*düm - dünb*” [دوم - دؤنب] lafzının aslı Türkçe “*dib - dim*”dir [دیب - دیم]. Bu lafız muhtelif yerlerin şîvesine göre “*dem - demb - denb - dim - dib - düm*” [دم - دمب - دنب - ديم - ديب - دوم] şekillerine girmiştir. “*Dem*” Türkçe’dir, Fârisî değildir, diyoruz. Çünkü ancak Türklerdir ki bir ulusu “*ba*” ile konuştuğu bir lafzı diğer bir ili “*mim*”le söyler, öteden bir üçüncü oymağı da bu iki şîveyi birleştirir; biri “*tüpak*” [توپاک], “*toparлак*” [топарлак] der, diğeri “*tümalak*” [түмалак] söyler, bir üçüncüsü ise “*tombalak*” [томпалак] şîvesini meydana kor. Bu kelime Türkçedir diyorum, çünkü bu tarzda “*m - b*” ve birlikte “*meb, neb*” şîveleriyle tebeddülâta uğrayan lafızların hepsi de Türk dilinden doğmadır. Nitekim “*küb - küm*” [күб - күм] lafz-ı berkisi Fârisî’de “*hab*”, “*hamim*”, “*hamb*”, “*hanb*” [هاب - هاميم - هامب - هانب]

هَبَّ - هَبَّ - هَبَّ -] olmuştur. Arabî’de ise aynı lafız, lafz-ı “*habb*” [هَبَّ] şekline girmiştir. Arabî’de eskiden biri makam-ı temezzühde îrâd ettikleri “*hubben ve kerâmeten*” [هَبَّ هَبَّ هَبَّ] seve seve] terkiibi birincisi Türkçe “*küb*”den ikincisi küb üzerine gerilen veya gerili gibi duran bez ve kapak / kiremitten alınmadır. Hâsılı “*kubbe - hubâb*” [هَبَّ هَبَّ - هَبَّ] bile bu “*küb*”den doğmuştur.

“*Sem*” [سَم] Türkçe’de yekpâre şeye ıtlâk olunur. Bilâhare yekpâre tırnağa [سَمَّ سَمَّ], “*toynak*”a [سَمَّ سَمَّ] “*sem - süm*” [سَم - سَم] denilmiştir. Bizde tırnaktan ma’mul bıçak kabzasına “*sem - süm*” derler. “*Süb*” [سُب] ise Çağatayca’da at ayağının izi, derken ayak ve ayak izi olmuştur. “*Subulamak*”, “*subay*” [سُبُلَامَك - سُبَّ سُبُلَامَك] vesaire de bunu gösterir. Bu lafızda Fârisî’ye geçince “*sem*”, “*semb*”, “*senb*” [سَم - سَم - سَم] şekillerinde lugat olmuştur. Binâenaleyh “*dum*” [دَم] Türkçedir. “*Dumman*” [دَمَمَمَم] kuyruğumsu, yani “*denbâle*” demektir. “*Denbâle-i keştî*” [دَمَمَمَم دَمَمَمَمَم, gemini arkası / kış] gibi her ikisi bir asıldan alınma olup aynı makamda müsta’meldir. Bu lafız bilâhare “*timone - temo*” [تَمُونَة - تَمُونَة] sûretinde İtalyanca’ya, Latince’ye de geçmiştir. Onlarda “*timon*”un iki manası vardır. Birincisi “*duman*” demektir. Bu manadır ki Türkçe “*duman - diman*”dan [دَمَان - دَمَان] alınmadır. İkincisi dumanın demirine ıtlâk olur. Bu manada da Türkçedir ki ancak ıstikâk “*tim - tüm*” [تَم - تَم], “*timur - tümur - demir*” [تَمُر - تَمُر - تَمُر] cezrindendir. Bu “*tem*” Fârisî’ye de geçmiştir. Hala Çağatayca’da “*timur - dimen*”li kayıklara “*temyîl*” [تَمِيل] derler. Zaten demire ait isimlerin kısm-i a’zamı bütün dillere -vusûf yerine geçmiş sıfatlarından mâ’adâ- Türkçe’den geçmiştir (demir - tubal han makalesine müracaat).

Mâ-ba’dı var

Dergah, 1. sene, 2. cild, 74-75. sayfa, 20 Kânûn-i evvel 1337.

Nûreddin Mustafa

Hazırlayan: Faruk Can Yumuşak

Editör ve Notlandıran: Emir Çakır

Link

<https://makale.isam.org.tr/server/api/core/bitstreams/05057fa9-c90d-42d5-a402-a9d02bd3f7>

f2/content

[1] Muhterem üstat Bursalı Tâhir Bey vedâ'atıyla alınmış olan bu makalenin müdakkik ve fâzıl muharriri Ohrilidir. İbridâ'î, tâlî tahsîlini Manastır'da ve Mülkiyye İ'dâdîsi'nde görmüş, oradan, müte'allakâtından bir zatın davetiyle Mısır'a giderek 'âlî derece tahsîlini ikmâl etmiştir. Nûreddin Bey bütün hayatını ilme hasretmiş bir zâttır. Husûsî kütüphanesinde 20 bin ciltten fazla âsâr ve hutût-i İslâmiyye'den mürekkep pek kıymettar bir koleksiyon bulunmaktadır. Te'lifîyle meşgul bulundukları "Muhît-i Edeb" lügatının kıymetine şu makale en kuvvetli bir delîl oluyor. Pek muhtaç bulunduğumuz bu lügatın ikmâline muvaffakiyyet temennî ediyoruz. [Heyet-i Tahrîriyye]

[2] "İlâ âhirihi" cümlesinin kısaltması olup "sonuna kadar" manasına gelir. Burada ise "örnekler çoğaltılabilir" anlamında kullanılmıştır. [Editör]

[3] Bu lafız gerek Türk ve Çağtay lügatlarında gerekse yine Türklerin eliyle tedvîn edilmiş olan 'Acem ferhenglerinde musarrahtır. Bu münasebetle arz edelim ki 'Acem ferhengleri Türklerin en eski lügat kitaplarıdır. Zâten 'Acem edebiyatının binası Türk dehası himmetiyle kurulmuş, temelleri Rûdekîler, Gazneliler, Nizâmîler eliyle örülmüştü. Türkler hazâ'in-i demâğîyesine diltimen *"tercüman"*, "bu kelime de da'vâmızı te'yîd eder" olacak sözleri 'Acem lisanında bulamayınca öz dillerinden almışlar ve onları 'acemâne bir şîve ile söyleyerek divanlarına geçirmişlerdir. Biraz sonra yine Türkler, 'Acemler el birliğiyle ettikleri taharrî neticesinde servet-ı müştereklerini müşterek kâmûsalarına derc etmişlerdir. Bu suretle binlerce Türk lafzı 'Acem kâmûslarında -çoğu 'Acemce zann edilerek- muhafaza olunmuştur. İşte tîm, tîme de böyledir. Arabî'de de aynı hâl vâki'dir. [Müellif]